

УДК 007:304-053.9

Коваленко О. Г.

кандидат психологічних наук, доцент, докторант
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ І ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ СХИЛЬНОСТЕЙ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті аналізуються особливості комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку. Виявлено, що особи похилого віку мають середній рівень цих схильностей. На рівень їхнього розвитку у похилому віці певним чином впливають стать, умови проживання, рівень освіти, професійна зайнятість, участь у суспільному житті, задоволеність життям.

Ключові слова: особа похилого віку, комунікативні схильності, організаторські схильності.

Постановка проблеми дослідження. Важливими уміннями сучасної особистості, яка повноцінно функціонує у суспільстві, є уміння встановлювати оптимальні взаємовідносини із іншими людьми та організувати їх у певній діяльності. Це передбачає необхідність взаємодіяти «на рівних», зважати на своєрідність кожного, не принижувати інших, організувати осіб інколи з різними інтересами для виконання спільної справи. Значення таких умінь, схильностей, пов'язаних із організацією певної діяльності, спілкуванням, є безумовною для осіб на різних вікових етапах, але особливо вони стають необхідними у кризові періоди, періоди змін, одним із яких є похилий вік. Тому *метою* проведеного дослідження було виявити особливості комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Похилий вік — етап життя людини із 60 до 75 років, який досить суперечливо сприймається у суспільстві, переважно як час негативного розвитку, деградації, але це і час, коли поряд із певним обмеженням життєдіяльності організму, згортанням його окремих функцій, зниженням адаптаційних можливостей з'являються нові функції, механізми, можливості, які сприяють пристосуванню людини до нової ситуації. Саме цьому сприяють її можливості та схильності. Значення мають ті, які пов'язані із провідною діяльністю у цьому віці. Такою діяльністю, на думку окремих дослідників, є спілкування, зокрема міжособистісне, інтимно-особистісне, коли на основі обміну особистісних позицій суб'єктів можливе їхнє морально-духовне зростання (І. Д. Бех).

Розглядаючи особистість як індивідуальну і неповторну індивідуальність у міжособистісному спілкуванні, Б. Д. Паригін зазначає, що міжособистісне, міжіндивідне спілкування є вищим рівнем людського спілкування, яке знаходиться на перетині особистості та спілкування і відображається у міжперсональному контакті та взаємодії. У такому спілкуванні проявляються різноманітні форми комунікативної активності особистості (комунікативна поведінка, комунікативна діяльність, психічний стан у ситуації

спілкування, різні варіанти її лідерських ролей). У ньому партнер є цінністю і джерелом радості. Тому Б. Д. Паригін вважає саме міжособистісне спілкування етичним ідеалом людських відносин, бо у ньому найповніше реалізуються, по-перше, особистісні потреби і очікування осіб, пов'язані з їхнім спілкуванням; по-друге, духовно-психічний потенціал особистості, її потреби в увазі і самоствердженні, сила її психологічного впливу на партнера. Адже справжня дружба і любов між людьми виникає лише на рівні глибокого міжособистісного спілкування [5].

Психологічно повноцінне міжособистісне спілкування — спілкування на рівних, коли його учасники не просто задоволені ролями, зумовленими видом діяльності, яка їх об'єднує, а намагаються у своїх контактах постійно зважати на своєрідність (індивідуально неповторні особливості) один одного і не допускати спеціально чи мимовільно утиску гідності партнера (О. О. Бодальов). Тому справжнє міжособистісне спілкування є діалогічним [2].

Критеріями міжособистісного спілкування є невелика кількість осіб, безпосередня їхня взаємодія та особистісна орієнтованість спілкування [3].

Міжособистісне спілкування осіб похилого віку — процес формування емоційних взаємовідносин особи похилого віку з оточуючими її окремими суб'єктами, що передбачає певний спосіб поведінки їх один з одним, взаємне соціальне пізнання, емоційне ставлення один до одного. Результатом даного процесу є певна якість відносин, що виявляється у явищах симпатії та антипатії, дружби та ворожості, любові та ненависті (байдужості, приязні та неприязні).

Динаміка міжособистісного спілкування у похилому віці зумовлюється певними чинниками, зокрема внутрішніми особливостями та зовнішніми умовами. Перші є суб'єктивними чинниками — особливості суб'єктів спілкування, їхні властивості: психофізичні (статеві-вікові характеристики, зовнішній вигляд, внутрішні зміни тіла людини), психосоціальні (особливості Я-концепції, самосвідомості, особистісні якості, соціальний досвід) та когнітивні (характеристики пізнавальних процесів, здібностей). Другі виявляються у економічних, фізичних, просторових чинниках, які зумовлюють соціальну ситуацію й динаміку міжособистісного спілкування.

У спілкуванні, в тому числі міжособистісному, реалізується провідна потреба осіб похилого віку — передати іншим накопичений досвід (В. Ф. Моргун). Така передача передбачає необхідність, крім спілкування, і організаторської діяльності [1; 4]. Тому важливо встановлювати особливості не лише комунікативних, але і організаторських схильностей осіб похилого віку. Організаторські здібності характеризуються вмінням виявляти і чітко формулювати як перспективні, так і найважливіші у кожній конкретній ситуації задачі, своєчасно приймати аргументовані рішення і забезпечувати їх виконання, узгоджувати свої думки з умовами дійсності, організовувати, координувати, направляти і контролювати діяльність. Наявність таких організаторських здібностей і пов'язана із комунікативними здібностями, схильностями [6].

Для встановлення вищезгаданих особливостей у осіб похилого віку використана методика вияву комунікативних і організаторських схильнос-

тей В. В. Синявського і Б. О. Федоришина (КОС-2). У дослідженні взяли участь 274 особи віком від 57 до 75 років. Середній вік досліджуваних — 64 роки. Серед них чоловіків 95 осіб, жінок — 179 осіб. У містах проживають 162 досліджуваних, у селищах — 108. Частина досліджуваних є самотніми, живуть без родини (61 особа), а 190 осіб, які брали участь у дослідженні, живуть з рідними — дружиною або чоловіком, дітьми, онуками, сестрами, батьками, 23 особи не вказали те, чи на самоті вони проживають. 113 досліджуваних осіб мають початкову, середню та неповну середню освіту, 75 осіб — освіту середню спеціальну, технічну, медичну, педагогічну тощо, 76 осіб мають вищу освіту, 10 осіб не вказали рівень своєї освіти. На теперішній час 76 осіб, які взяли участь у дослідженні, працюють робітниками, водіями, швачками, прибиральницями, лікарями, медсестрами, інженерами, електриками, сторожами, вчителями, бухгалтерами, касирами, продавцями, поварами тощо, 188 — не працюють, 10 осіб не вказали особливості теперішньої зайнятості. У суспільному житті беруть участь 39 осіб (щотижневих зустрічах пенсіонерів у парку, є головами кооперативів будинку, співають у хорі, є членами політичних партій, беруть участь у сільському самоврядуванні, читають лекції у ліцеях і приватних школах, беруть участь у суботниках, голосують на виборах тощо), 235 — не беруть участі у суспільному житті. Рівень власної самотності особи похилого віку оцінюють у середньому як +0,11 (загалом від -3 до +3). Серед досліджуваних 109 осіб оцінюють рівень власної самотності у негативних значеннях, 147 — у позитивних, 18 осіб не оцінили рівень власної самотності. Рівень задоволеності станом власного здоров'я у середньому є негативним і складає -0,08 (загалом від -3 до +3). У негативних значеннях рівень задоволення власним здоров'ям оцінюють 117 осіб, у позитивних — 148 осіб, 9 осіб не вказали рівень задоволення станом власного здоров'я. Рівень задоволеності своїм теперішнім життям у середньому є позитивним і складає +0,98 (загалом від -3 до +3). У негативних значеннях рівень задоволення своїм теперішнім життям оцінюють 50 осіб, у позитивних — 205 осіб, 19 осіб не вказали рівня задоволення своїм теперішнім життям.

Виявлено середні значення за комунікативними і організаторськими схильностями у досліджуваних осіб похилого віку. Комунікативні схильності — 11,06204, організаторські — 11,04745 (див. рис. 1).

Такі результати свідчать, що особи похилого віку мають середній рівень прояву як комунікативних, так і організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, відстоюють своє, здатні певним чином організувати інших у виконанні спільної справи, за низки умов зуміють правильно організувати та проконтролювати власну роботу. Потенціал вищезгаданих схильностей не є досить стійким. Варто надалі ці якості формувати і розвивати.

Встановили значення за цим показником у осіб похилого віку різної статі, місця та умов проживання, рівня освіти, професійної зайнятості, участі у суспільному житті, задоволеності здоров'ям та життям, рівня самотності (див. табл. 1).

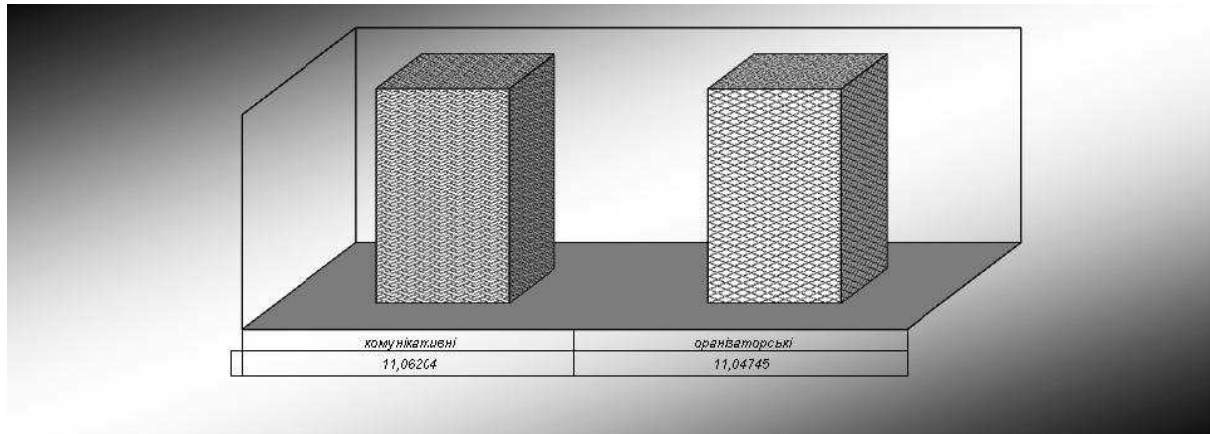

Рис. 1. Комунікативні і організаторські схильності осіб похилого віку

Таблиця 1

Комунікативні і організаторські схильності осіб похилого віку

Чинник		Комунікативні	Організаторські
Стать	Чоловіки	10,5263	10,4631
	Жінки	11,3464	11,3575
Місце проживання	Містяни	10,9259	11,1173
	Селяни	11,2358	10,934
Особливості проживання	З родиною	10,9105	11,2632
	Самотньо	11,4590	10,6885
Рівень освіти	Загальна середня	10,8407	10,3274
	Середня спеціальна	10,92	11,64
	Вища	11,3553	11,5395
Зайнятість	Працюють	11,5263	11,8158
	Не працюють	10,883	10,6543
Участь у суспільному житті	Беруть	11,9231	13,0256
	Не беруть	10,9191	10,7191
Задоволеність здоров'ям	Незадоволені	11,0171	11,0256
	Задоволені	11,0135	11,054
Рівень самотності	Не самотні	10,9266	11,156
	Самотні	11,1837	11,0408
Задоволеність життям	Задоволені	11,2439	11,239
	Незадоволені	10,3	10,44

Порівнюємо значення за показниками комунікативних і організаторських схильностей у осіб похилого віку різної статі, місця та умов проживання, рівня освіти, професійної зайнятості, участі у суспільному житті, задоволеності здоров'ям та життям, рівня самотності.

За комунікативним показником вищими значення є у жінок, ніж чоловіків, селян, ніж містян, осіб, які проживають самотньо, ніж з родиною, мають вищу освіту, ніж середню спеціальну та особливо загальну середню, у тих, хто працює, ніж не працює, бере участь у суспільному житті, ніж не бере такої участі, незадоволений станом власного здоров'я, ніж задоволений, вважає себе самотнім, ніж не самотнім, задоволений власним життям, ніж незадоволений. За організаторським показником вищими зна-

чення є у жінок, ніж чоловіків, містян, ніж, селян осіб, які проживають з родиною, ніж самотньо, мають середню спеціальну освіту, ніж вищу та особливо загальну середню, у тих, хто працює, ніж не працює, бере участь у суспільному житті, ніж не бере такої участі, задоволений станом власного здоров'я, ніж незадоволений, вважає себе не самотнім, ніж самотнім, задоволений власним життям, ніж незадоволений.

Перевіримо достовірність відмінності вибіркових середніх арифметичних розподілів комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку різної статі, місця та умов проживання, рівня освіти, професійної зайнятості, участі у суспільному житті, задоволеності здоров'ям та життям, рівня самотності за допомогою t-критерію Стьюдента.

Емпіричні значення t-критерію:

Стать:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,5263 - 11,3464| / \sqrt{0,038503 + 0,021484} = 3,348$$

$$\text{Організаторські. } t = |10,4632 - 11,3575| / \sqrt{0,033032 + 0,019556} = 3,900$$

Місце проживання:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,9259 - 11,23785| / \sqrt{0,023719 + 0,035126} = 1,278$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,1173 - 10,9340| / \sqrt{0,02175 + 0,030248} = 0,804$$

Умови проживання:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,9105 - 11,4590| / \sqrt{0,020415 + 0,058389} = 1,954$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,2632 - 10,6885| / \sqrt{0,017438 + 0,064091} = 2,012$$

Освіта загальна середня — середня спеціальна:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,84071 - 10,92| / \sqrt{0,029813 + 0,05426} = 0,273$$

$$\text{Організаторські. } t = |10,32743 - 11,64| / \sqrt{0,029433 + 0,044311} = 4,833$$

Освіта загальна середня — вища:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,84071 - 11,35526| / \sqrt{0,029813 + 0,054852} = 1,768$$

$$\text{Організаторські. } t = |10,32743 - 11,53947| / \sqrt{0,029433 + 0,04691} = 4,387$$

Освіта середня спеціальна — вища:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,92 - 11,35526| / \sqrt{0,05426 + 0,054852} = 1,318$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,64 - 11,53947| / \sqrt{0,044311 + 0,04691} = 0,333$$

Професійна зайнятість:

$$\text{Комунікативні. } t = |11,5263 - 10,8830| / \sqrt{0,048165 + 0,020172} = 2,461$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,8158 - 10,6543| / \sqrt{0,043598 + 0,018543} = 4,660$$

Участь у суспільному житті:

$$\text{Комунікативні. } t = |11,9231 - 10,9191| / \sqrt{0,121752 + 0,015341} = 2,711$$

$$\text{Організаторські. } t = |13,0256 - 10,7191| / \sqrt{0,104318 + 0,013484} = 6,720$$

Задоволеність станом здоров'я:

$$\text{Комунікативні. } t = |11,01709 - 11,01351| / \sqrt{0,028897 + 0,027797} = 0,015$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,02564 - 11,05405| / \sqrt{0,02493 + 0,025717} = 0,126$$

Рівень самотності:

$$\text{Комунікативні. } t = |10,9266 - 11,1837| / \sqrt{0,03354 + 0,027211} = 1,043$$

$$\text{Організаторські. } t = |11,1560 - 11,0408| / \sqrt{0,030636 + 0,024344} = 0,491$$

Задоволеність життям:

Комунікативні. $t = |11,2439 - 10,3| / \sqrt{0,018213 + 0,085165} = 2,936$

Організаторські. $t = |11,239 - 10,44| / \sqrt{0,017499 + 0,058576} = 2,897$

Критичне значення за таблицею — 1,97 (при рівні значимості $\alpha = 0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів комунікативних і організаторських схильностей осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі, тих, хто працює та не працює, бере участь у суспільному житті та не бере такої участі, задоволений та незадоволений своїм життям підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Це свідчить про те, що у похилому віці жінки, особи, які працюють, беруть участь у суспільному житті, задоволені власним життям мають вищі значення за цими показниками, ніж чоловіки, особи, які не працюють, не беруть участі у суспільному житті, незадоволені своїм життям. Саме перші більше прагнуть до контактів з оточуючими людьми, до їх пізнання, частіше обмінюються з ними емоційними ставленнями. Також жінки, особи, які працюють, беруть участь у суспільному житті, задоволені власним життям краще у різних ситуаціях формулюють задачі, приймають аргументованіші рішення і забезпечують їхнє виконання, узгоджують свої думки з умовами дійсності, ефективніше організують, координують, направляють і контролюють діяльність.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів організаторських схильностей в осіб похилого віку, які живуть з родиною та самотньо, мають загальну середню та середню спеціальну освіту, загальну середню та вищу освіту підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. У осіб похилого віку, які проживають з родиною, мають вищу та середню спеціальну освіту, є вищими рівні за цим показником, ніж у тих, хто проживає самотньо та має загальну середню освіту. Перші здатні краще у різних ситуаціях формулювати задачі, приймати аргументованіші рішення і забезпечувати їхнє виконання, узгоджувати свої думки з умовами дійсності, ефективніше організувати, координувати, направляти і контролювати діяльність. Стійкість потенціалу організаторських схильностей у них є недосить високою, але більшою, ніж у других.

Згадані відмінності між різними категоріями осіб похилого віку не є значними, бо вони майже завжди відображають середній рівень комунікативних і організаторських схильностей. Виключення становлять особи похилого віку, які беруть участь у суспільному житті. Рівень їхніх організаторських схильностей є високим.

При $t < t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів комунікативних і організаторських схильностей у містян та селян похилого віку, осіб із середньою спеціальною та вищою освітою, задоволених та незадоволених станом здоров'я, тих, хто вважає себе самотнім та не самотнім, не підтверджується. Тобто всі ці події є залежними. Рівень комунікативних і організаторських схильностей у них є однаковим, середнім. При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів комунікативних схильностей у осіб похилого віку, які живуть з родиною та самотньо, мають загальну середню та середню спеціальну освіту, загальну середню та вищу освіту.

Тобто всі ці події є залежними, рівень комунікативних схильностей у них є однаковим, середнім.

За комунікативними схильностями найнижче значення мають особи похилого віку, які незадоволені своїм теперішнім життям, а найвище — ті, хто працює. Тому можна робити висновок про те, що професійна зайнятість та задоволеність життям найбільше впливають та динаміку комунікативних схильностей у похилому віці. За організаторськими схильностями найнижче значення мають особи похилого віку із загальною середньою освітою, а найвище — ті, хто бере участь у суспільному житті. Тому можна робити висновок про те, що рівень освіти та участь у суспільному житті найбільше впливають та динаміку комунікативних схильностей у похилому віці.

Висновки. Похилий вік — етап життя людини із 60 до 75 років, який досить суперечливо сприймається у суспільстві. Важливими уміннями та схильностями у цьому віці є комунікативні і організаторські. Вони виявляються у прагненні до контактів з оточуючими людьми, до їх пізнання, обміні з ними емоційними ставленнями, у здатності краще формулювати задачі, приймати аргументованіші рішення і забезпечувати їхнє виконання, узгодженні своїх думок з умовами дійсності, ефективнішої організації, координації, спрямуванні і контролі діяльності. Для встановлення таких особливостей у похилому віці було проведене діагностичне дослідження. Виявлено, що особи похилого віку мають переважно середній рівень як комунікативних, так і організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, відстоюють своє, проте потенціал їхніх схильностей не є досить стійким. Варто надалі ці якості формувати і розвивати.

На прояв комунікативних і організаторських схильностей у похилому віці певним чином впливають стать, умови проживання, рівень освіти, зайнятість, участь у суспільному житті, задоволеність життям. У похилому віці жінки, особи, які працюють, беруть участь у суспільному житті, задоволені власним життям мають вищі рівні за показниками комунікативних і організаторських схильностей, ніж чоловіки, ті, хто не працює, не бере участі у суспільному житті, незадоволений своїм теперішнім життям. Перші більше, ніж другі прагнуть до контактів з людьми, частіше відстоюють своє, можуть організовувати себе та інших. Стійкість потенціалу комунікативних і організаторських схильностей перших є не досить високою, але більшою, ніж у других.

У осіб похилого віку, які проживають з родиною, мають середню спеціальну та вищу освіту, рівень організаторських схильностей вищий, ніж у тих, хто у похилому віці живе самотньо, має загальну середню освіту. Перші краще здатні організовувати інших у виконанні спільної справи, правильно організувати та контролювати власну роботу, ніж другі. Такої відмінності між згаданими категоріями осіб похилого віку не спостерігається за комунікативними схильностями.

Особи похилого віку із міст та селищ, із середньою спеціальною та вищою освітою, які задоволені та незадоволені станом свого здоров'я, вважають себе самотніми та не самотніми мають однаковий (середній) рівень і комунікативних, і організаторських схильностей.

На динаміку комунікативних схильностей у похилому віці найбільше впливають професійна зайнятість та задоволеність життям, а організаторських — рівень освіти та участь у суспільному житті.

Отже, лише стать, зайнятість, участь у суспільному житті та задоволеність життям суттєво впливають на рівень комунікативних схильностей у похилому віці. Саме жінки, особи, які працюють, беруть участь у суспільному житті, задоволені своїм теперішнім життям більше прагнуть до спілкування з оточуючими. Вони також краще можуть організовувати інших для виконання певної діяльності, правильно організувати та контролювати власну роботу. Такі ж організаторські схильності добре розвинуті у осіб похилого віку, які проживають із родиною, мають середню спеціальну та вищу освіту.

Список літератури

1. Бех І. Д. Дискурсивна технологія інтимно-особистісного спілкування / І. Д. Бех [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела: <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/41-2010-06-20-19-39-45.html>.
2. Бодалев А. А. Психология общения / А. А. Бодалев. — М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 256 с.
3. Куницына В. Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. — СПб.: Питер, 2001. — 544 с.
4. Моргун В. Ф. Принцип реципрокності спілкування і самодіяльності у багатовимірній теорії особистості / В. Ф. Моргун // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка, 19–20 квітня 2010 року. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — Т. I. — С. 370–375.
5. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. — М.: Мысль, 1971. — 348 с.
6. Соціально-психологічний словник / [авт.-укл. В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Сивявський]. — К.: Тов. ВІТУС, 2004. — 250 с.

Коваленко Е. Г.

кандидат психологических наук, доцент, докторант
Института педагогического образования и образования взрослых
НАПН Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ И ОРГАНИЗАТОРСКИХ СКЛОННОСТЕЙ ПОЖИЛЫХ ЛИЦ

Резюме

В статье анализируются особенности коммуникативных и организаторских склонностей пожилых лиц. Выявлено, что у пожилых средний уровень таких способностей. На уровень их развития в пожилом возрасте определенным образом влияют пол, условия проживания, уровень образования, профессиональная занятость, участие в общественной жизни, удовлетворенность жизнью.

Ключевые слова: лицо пожилого возраста, коммуникативные склонности, организаторские склонности.

Kovalenko E. G.

Ph. D., Associate Professor, Ph. D.

Institute of Education and Adult Education NAPS of Ukraine

**STUDIES COMMUNICATION AND ORGANIZATIONAL APTITUDES
ELDERLY**

Summary

The article analyzes the features of communicative and organizational aptitudes elderly. Revealed that elderly people have an average level of these dispositions. At their level of development in the elderly in some way affects gender, living conditions, education, professional employment, participation in public life, satisfaction with life.

Key words: elderly person, communicative aptitudes, organizational aptitudes.